

Ο αρχιτεκτονικός λόγος στον μη ειδικό αρχιτεκτονικό τύπο:

“Αντί”: 1974-83

“Πολίτης”: 1976-84

Ι. Π. ΤΡΙΠΟΛΙΤΗΣ

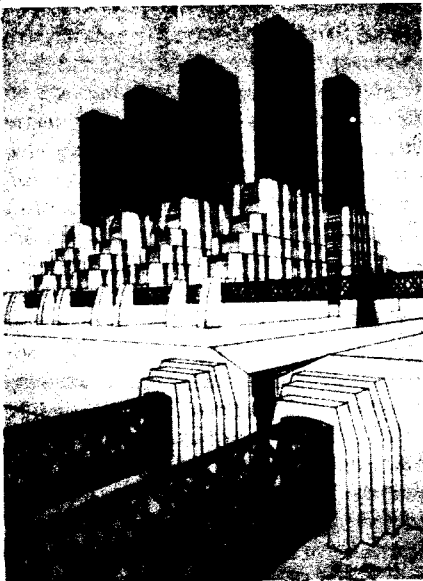
«...συνεχώς σερνόμαστε ανάμεσα στο αντικείμενο και στην απομυστικοποίηση του, ανίκανοι να αποδώσουμε την ολότητά του· γιατί, αν το διαπεράσουμε, το απελευθερώνουμε και το καταστρέφουμε, και αν αναγνωρίσουμε το βάρος του, το σεβόμαστε αλλά το τοποθετούμε σε μια βάση όπου παραμένει μυστικοποιημένο...»

ΡΟΛΑΝ ΜΠΑΡΤ
Μυθολογία-Μάθημα

Η ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΓΑΤΩΝ

Η ονομασία των γάτων είναι μεγάλο μπλέξιμο
Πώς να τα κάνουμε δεν είναι αστειό. Λάθος!
Μπορεί αρχικά να σκεφτείτε, «Είσαι τρελός για δέσιμο»
Αν σας πω μια γάτα πρέπει να 'χει ΤΡΕΙΣ ΚΑΤΑ ΒΑΘΟΣ
Πρώτα τ' όνομα που φωνάζουν οι δικοί της,
Όπως Βέτιωρ, Ιωνάθαν, Μιλ-Μπέλι, Κατερίνα,
Πέτρος, Αύγουστος, Αλόνσο ή Δημήτρης.
Ονόματα όλα εύλογα και καθημερινά.
Έχει κι άλλα παράξενα, γλυκύτερα θαρρώ,
Μερικά για κυρίες, μερικά για τζέντλεμεν,
Όπως Πλάτων, Άδμητος, Ηλέκτρα ή Ηρώ.
Ονόματα όλα εύλογα και καθημερινά.
Μια γάτα όμως χρειάζεται κάτι ξεχωριστό,
Για να την κάνει να κρατήσει την ουρά της ορθή,
Ένα όνομα ιδιότροπο και επιβλητικό,
Για ν' απλώσει τα μουστάκια ή να κορδαθεί.
Τέτοια ονόματα σας βρίσκω αμέσως μια ντουζίνα,
Όπως Μανουσουλτά, Κουάξο ή Κορικοπάτα,
Όπως Τζελελορόνι ή αλλιώς Μπομπολουρίνα.
Ονόματα που δεν αφήνουν παρά μόνο σε μια γάτα.
Αλλά υπάρχει ακόμα ένα όνομα που απομένει,
Έρευνα ανθρώπινη δεν μπορεί να το ανακαλύψει.
Είναι το όνομα που ποτέ κανείς δεν μαντεύει,
Η ΓΑΤΑ ΜΟΝΑΧΑ ΤΟ ΞΕΡΕΙ και ποτέ δεν θ' αποκαλύψει.
Όταν δείτε μια γάτα βυθισμένη σε συλλογισμούς
Σας λέω πως πάντα είναι ίδια τα αϊτιά τους:
Της σκέψης, της σκέψης, της σκέψης για τ' όνομά της:
Το αρχήτως ορθό
Ερμηνεύεται
Βαθό και ανεξιχνίαστο μοναδικό Όνομά της.

Τ.Σ. ΒΑΙΟΥ
Ο γάτος

Εισαγωγή

Η ΜΕΛΕΤΗ που ακολουθεί έγινε στα πλαίσια του μαθήματος των «Ερευνητικών Θεμάτων» του Ε' έτους, και πραγματεύεται τον αρχιτεκτονικό, ή, γενικότερα, το λόγο για το χώρο, όπως αυτός εμφανίζεται μέσα από τον μη ειδικά αρχιτεκτονικό τύπο της περιόδου '74-'84.

Σκοπεύει:

- στη συστηματική ταξινόμηση όχι απλά της θεματολογίας των σχετικών δημοσιεύσεων, αλλά της ίδιας της ουσίας τους,
- στο συσχετισμό τους με τους τρέχοντες προβληματισμούς και την επικαιρότητα του αρχιτεκτονικού διαλόγου της εποχής,

- στη διερεύνηση της σύνδεσης των γενικότερων πολιτικών-κοινωνικών συνθηκών της εκφοράς και παρουσίασης του αρχιτεκτονικού (χωρικού) λόγου, με την ουσία και τη λειτουργία του.

Πρέπει να τονιστεί ότι η μελέτη αντιλαμβάνεται τα παραπάνω σημεία, σαν αφορμή για:

- να επεκταθεί στο μεγαλύτερο μέρος της στη διερεύνηση του αρχιτεκτονικού λόγου ως μηχανισμού ιδεολογικής πρακτικής,
- να τονίσει την ιδιαιτερότητα της αρχιτεκτονικής ως σημασιολογικής πρακτικής,
- να εισχωρήσει στους τρόπους με τους οποίους οι κώδικες που οργανώνουν τις έννοιες του αρχιτεκτονικού λόγου,

«πραγματοποιούν» τις εκάστοτε κυρίαρχες ιδεολογίες.

Το υλικό αρχείου συγκεντρώθηκε από τις σχετικές δημοσιεύσεις των περιοδικών *Αντί* και *Πολίτης*. Σε παρακάτω κεφάλαια θα αναλυθούν τα προβλήματα και οι περιορισμοί, που απορρέουν από την ιδεολογική τοποθέτηση αυτών των εντύπων.

Κεφάλαιο 1: Ο αρχιτεκτονικός λόγος στον τύπο

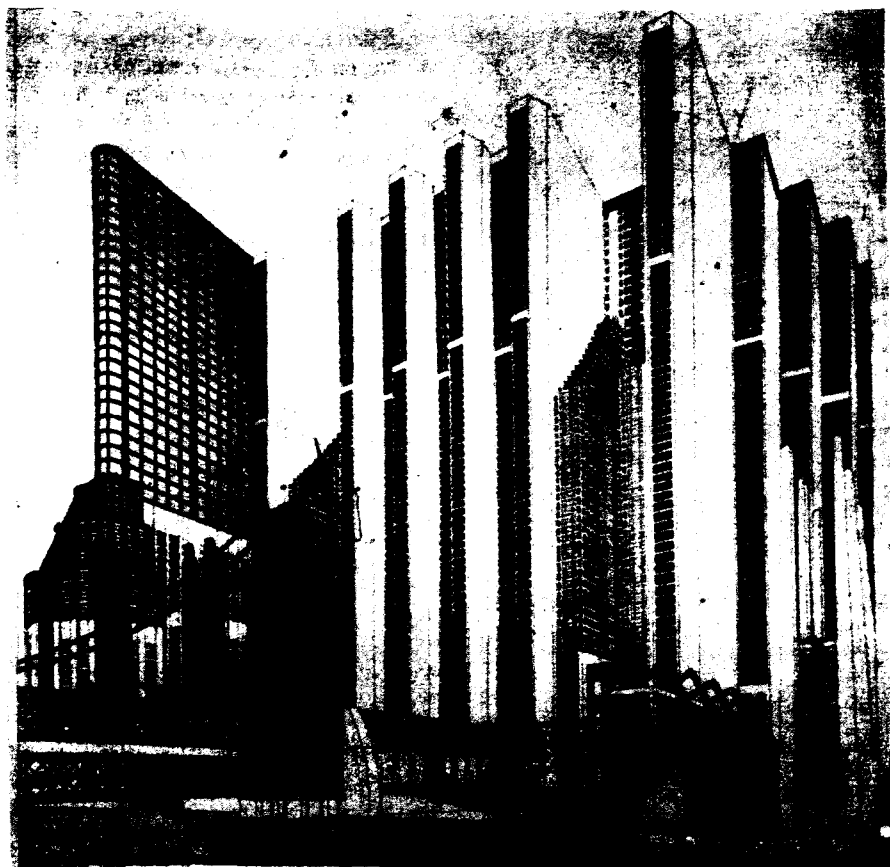
1.1. Η συμβολή του τύπου

Τόσο ο ημερήσιος όσο και ο περιοδικός τύπος, αφιερώνουν άρθρα σε ζητήματα αρχιτεκτονικής ή χώρου, γενικότερα. Όλοι γράφουν και μιλούν για το χώρο, ξεκινώντας με διαφορετικά κίνητρα και προσεγγίζοντας τον από διαφορετική οπτική γωνία. Για την καλύτερη προσέγγιση στο θέμα μας λοιπόν, θα έπρεπε να διαχωρίσουμε τη λειτουργία του ειδικού από αυτήν του μη ειδικού τύπου, να εντοπίσουμε τις διαφορές που ενυπάρχουν σε αυτή τη διάκριση και να καταγράψουμε τα χαρακτηριστικά τους. Σημειώνουμε λοιπόν ότι τα στοιχεία που συμβάλλουν στη διαφοροποίηση των δύο αυτών κατηγοριών εντύπων, σχετίζονται με τον κοινωνικό προσδιορισμό και την ιδεολογική συγκρότηση: (α) της εκδίδουσας ή της (συγ-)γράφουσας ομάδας και (β) του αναγνωστικού κοινού στο οποίο απευθύνονται. Από αυτά τα στοιχεία απορρέουν τόσο το είδος της θεματολογίας, όσο και ο χαρακτήρας του αρχιτεκτονικού λόγου που εκρέει.

Στη διάκριση που έγινε πιο πάνω μπορούμε να εντοπίσουμε εύκολα τις σχέσεις που δημιουργούνται σε κάθε περίπτωση του α και του β, δηλαδή: στα ειδικά έντυπα (αρχιτεκτονικά περιοδικά, δελτία συλλόγων) υπάρχει ο λόγος των ειδικών που απευθύνεται σε ειδικούς, ο λόγος των αρχιτεκτόνων για την αρχιτεκτονική, και αυτή είναι η δηλωμένη πρόθεση, η παρουσίαση της αρχιτεκτονικής επικαιρότητας, η τρέχουσα αρχιτεκτονική δημιουργία, η εμφάθυση στην ουσία της: στα μη ειδικά έντυπα, υπάρχει η πληροφόρηση-ενημέρωση, που μπορεί να είναι και απλή καταγραφή γεγονότων από ειδικούς, τις περισσότερες φορές, προς το μη ειδικό κοινό, και η μεγαλύτερη φιλοδοξία τέτοιων άρθρων μπορεί να είναι η επισήμανση της κοινωνικής διάστασης του χώρου και των φαινομένων του, δηλαδή η λειτουργία της αρχιτεκτονικής.

1.2. Ο μη ειδικός αρχιτεκτονικός τύπος

Αυτή η κατηγορία τύπου περιλαμβάνει έντυπα ευρείας κυκλοφορίας, εφημερίδες

και πολιτικά έντυπα (έντυπα κοινωνικής κριτικής και προβληματισμού), που όμως διαφοροποιούνται μεταξύ τους τόσο στην πρόθεση της παρουσίασης, όσο και στο χαρακτήρα του άρθρου.

Τα περιοδικά ποικίλης ύλης, συχνά και οι εφημερίδες, χρησιμοποιούν έναν καθημερινό, περιγραφικό, απλοποιητικό λόγο, για να μιλήσουν για θέματα που αρχίζουν από τη στήλη του διακοσμητή ή το στίτι του «Χ» γνωστού ηθοποιού και φθάνουν μέχρι την εκλαικευμένη αναφορά σε προβλήματα του χώρου, που συνταρτούν την επικαιρότητά τους σε κάποια παράμετρο οικονομικού, πολιτικού ή κοινωνικού χαρακτήρα, που έχει σημαντική βαρύτητα εκείνη τη στιγμή.

Τα έντυπα, που πιο πριν χαρακτηρίσαμε κοινωνικής κριτικής και προβληματισμού, έχουν τη δυνατότητα, λόγω της ειδίκευσης των θεμάτων τους, όσο και της σύνθεσης του αναγνωστικού κοινού, να δημοσιεύσουν άρθρα για το χώρο που απευθύνονται και στους ειδικούς και στους μη ειδικούς, εφόσον ο αναγνώστης αυτού του εντύπου έχει τουλάχιστον υποθετικά το ενδιαφέρον και τη δυνατότητα να κατανοήσει περισσότερο σύνθετους κώδικες του αρχιτεκτονικού λόγου.

Όπως φαίνεται από τα προηγούμενα, κάθε κατηγορία εντύπων αντιμετωπίζει με διαφορετικό τρόπο το χώρο και τα φαινόμενά του, άρα υιοθετεί και ένα αντίστοιχο είδος λόγου για να μιλήσει για αυτά: έτσι η μελέτη όλων αυτών των περιπτώσεων θα υπερέβαινε την έκταση

μιας φοιτητικής εργασίας στην προσπάθεια να καλυφθεί η διαφορετικότητα των προσεγγίσεων στο θέμα: έτσι επιλέχθηκε η περιοχή των εντύπων κοινωνικής κριτικής, από την οποία αντλήθηκε το υλικό αρχείου, που αποτελεί τη βάση της μελέτης.

1.3. Η επιλογή του *Αντί* και του *Πολίτη*

Θα είχαμε πολλές επιφυλάξεις για να διατυπώσουμε ότι κάθε πολιτικός σχηματισμός έχει τον δικό του αρχιτεκτονικό λόγο, αλλά θα λέγαμε με βεβαιότητα ότι όσον αφορά στην κοινωνική εκδοχή της αρχιτεκτονικής και της επαγγελματικής πρακτικής, έχει δοθεί πολλές φορές η ευκαιρία της εκφοράς και της διαφοροποίησης του λόγου των αντίστοιχων σχηματισμών.

Τα περιοδικά *Αντί* και *Πολίτης* επιλέχθηκαν γιατί κινούνται ιδεολογικά στον ίδιο πολιτικό χώρο, αντιμετωπίζουν κριτικά την εκάστοτε πραγματικότητα και προωθούν το διάλογο και τον προβληματισμό σε πολλά θέματα. Συγκεκριμένα καλύπτουν τον πιο προωθημένο και δραστήριο ιδεολογικά χώρο της αριστερής σκέψης, που φαίνεται να αποσπάται από τις ιδεολογικές δεσμεύσεις του οικονομικού ντετερμινισμού, που θεωρεί τον χώρο όχι μόνο προϊόν, αλλά και συστατικό της κοινωνίας, στοιχείο που τη μορφοποιεί και την κάνει πραγματική.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τον όγκο των σχετικών δημοσιεύσεων, οδή-

γησησαν στην επιλογή των δύο έντυπων σαν βάση της μελέτης, επειδή και συγκροτημένη άποψη φαίνεται να έχουν, και ποικιλία υλικού παρουσιάζουν, ώστε να μπορούν να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα.

Κεφάλαιο 2: Ο αρχιτεκτονικός λόγος

2.1. Η ύπαρξη του αρχιτεκτονικού λόγου

Αυτό που ονομάζεται αρχιτεκτονική δεν είναι κάτι σταθερό, ένα αναγκαστικά ενιαίο και ομοούσιο πράγμα, αλλά μάλλον μια κοινωνικά και ιστορικά προσδιορισμένη συνάρθρωση πρακτικών, μια από τις οποίες είναι και αυτό που λέμε αρχιτεκτονικός λόγος.

Βασική υπόθεση της μελέτης που ακολουθεί είναι ότι η αρχιτεκτονική πρακτική δεν ταυτίζεται, αλλά ούτε και περιορίζεται στη σχεδιαστική απεικόνιση. Αντίθετα υπάρχει και ο αρχιτεκτονικός λόγος, που λειτουργώντας σαν πρωταρχικό και ίσως καθοριστικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής πρακτικής, συναρθρώνεται με άλλες αντίστοιχες πρακτικές και σχηματίζει την έννοια «αρχιτεκτονική».

Δεν υπάρχουν μόνο τα πράγματα, τα κτίρια ή οποιαδήποτε αλλά αρχιτεκτονικά φαινόμενα (χωρικά), αλλά και οι λέξεις, έννοιες, ιδέες, θεωρίες, που η ύπαρξη και η εξέλιξη τους βρίσκονται σε αμείωτη σχέση με τον αρχιτεκτονικό λό-

γο, δηλαδή «θεωρητικές κατασκευές πάνω στις οποίες θεμελιώνεται, αλλά και τις οποίες συγχρόνως θεμελιώνει ο αρχιτεκτονικός λόγος».² Από αυτή την άποψη, δεν θεωρείται ουσιαστική η απλή περιγραφή και εξήγηση, η καταγραφή και εξιστόρηση, που μάλλον δεν απεικονίζουν τη σύνθετη και ουσιαστική λειτουργία του αρχιτεκτονικού λόγου.

2.2. Ο αρχιτεκτονικός λόγος ως ιδεολογική πρακτική

«Κάθε λόγος, και επομένως και ο αρχιτεκτονικός, δεν είναι ένα ουδέτερο και αντικειμενικό μέσο καταγραφής κάποιας πραγματικότητας που βρίσκεται «εκεί έξω», αλλά είναι ένας τρόπος, μια πρακτική που φτιάχνει υποκειμένα, αντικείμενα και προσδιορίζει σχέσεις ανάμεσα τους...»³ είναι ο λόγος των αρχιτεκτόνων-υποκειμένων, που λειτουργεί διαμεσολαβητικά ανάμεσα στην αρχιτεκτονική θεωρία και την αρχιτεκτονική πρακτική. «Η κατηγορία «αρχιτέκτονας» είναι αυτός που διαπλάθει το συνολικό λόγο της αρχιτεκτονικής και που κατά συνέπεια διαπλάθεται από αυτόν ως υποκειμένο του (...) η διατύπωση αρχιτέκτονας-υποκειμένου υπονοεί τη θέση του συγκεκριμένου ατόμου ως αρχιτέκτονα μέσα στις συγκεκριμένες συνθήκες, στις οποίες ως υποκειμένο εξατομικεύει τον δεδομένο καταμερισμό εργασίας, που παράγει τις θέσεις για αρχιτέκτονες (...) οι ιδέες ενός αρχιτέκτονα υπάρχουν τόσο στο έργο όσο και στα λόγια του για το έργο (...) η ιδεολογία μπορεί να υπάρχει μόνο ως πρακτική, όπως άλλωστε η πρακτική υπάρχει δια της ιδεολογίας (...) τα λόγια των αρχιτεκτόνων δεν έχουν ιστορία (...).⁴ Άρα τα λόγια των αρχιτεκτόνων συνιστούν μια ιδεολογική πρακτική και είναι αυτά που αναγορεύουν μια συγκεκριμένη κοινωνική πρακτική σε αρχιτεκτονική.

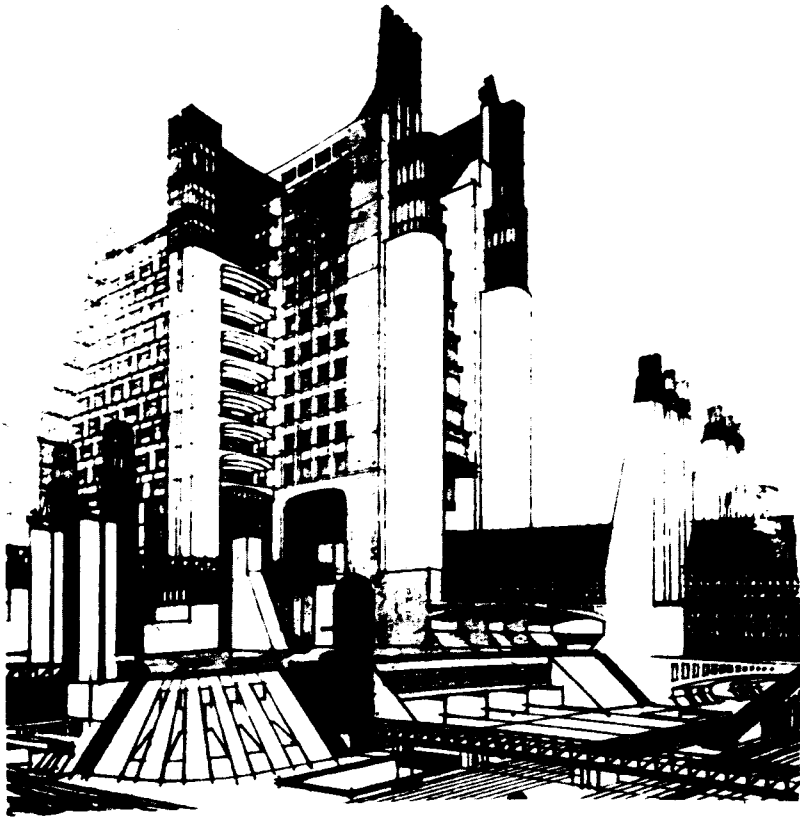
Δεν υπάρχουν μόνο τα λόγια των αρχιτεκτόνων για την αρχιτεκτονική. Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι και η θέση όπου αυτά εκφωνούνται, όπου δηλαδή εντοπίζονται οι τόποι κατασκευής των ιδεολογιών, διαφοροποιεί τον αρχιτεκτονικό λόγο και δημιουργεί την αντιπαλότητα των διαφορετικών προβληματικών. Τέτοιοι τόποι κατασκευής ιδεολογιών είναι οι εκπαιδευτικοί και επαγγελματικοί θεσμοί, τα μέσα ενημέρωσης και ο τύπος, οι κοινωνικοί και πολιτικοί σχηματισμοί. Ο Βολοσίνωφ, στο έργο του *Ο μαρξισμός και η φιλοσοφία της γλώσσας*, παρατηρεί ότι το (ιδεολογικό) σήμα γίνεται η αρένα της ταξικής πάλης εφόσον σε κάθε τέτοιο διασταυρώνονται διαφορετικής προέλευσης τρόποι ομιλίας, «(...) είναι πάντα και ταυτόχρονα μια πάλη μέσα στο πεδίο της σήμανσης, μια πάλη για

την κατοχή ενός σήματος, που περιλαμβάνει ακόμα και τις πιο ασήμαντες περιοχές της καθημερινότητας (...).⁵ Η παρατήρηση του Βολοσίνωφ προκύπτει από την ταύτιση του πεδίου ορισμού της ιδεολογίας, με το αντίστοιχο των σημάτων, δηλαδή οι κοινωνικές σχέσεις και διαδικασίες γίνονται οικείες στα άτομα, μόνο μέσω των μορφών με τις οποίες αναπαρίστανται σ' αυτά. Αυτές οι μορφές περιβάλλονται και επικυρώνονται από την «κοινή λογική». Τα σήματα είναι τόσο σκοτεινά και αδιαφανή, όσο και οι κοινωνικές σχέσεις που τα παράγουν και τις οποίες αναπαριστούν, ενώ θεωρούνται αυτονόητα, ήδη αποδεκτά, ήδη βιωμένα πολιτιστικά αντικείμενα, μέσω της κοινής λογικής. Μεταγράφοντας αυτές τις παρατηρήσεις στο πεδίο του χώρου, συμπεραίνουμε ότι «(...) το νόημα που επενδύεται στις χωρικές δομές δεν έχει σχέση με την έκφραση ή τη μετάδοση πληροφορίας για κάποιες κοινωνικο-πολιτισμικές κατηγορίες, αλλά έχει περισσότερο σχέση με τη σύσταση και την πραγμάτωση αυτών των κατηγοριών και των συσχετίσεών τους (...) οι άνθρωποι διαθέτουν ένα είδος χωρικής γνώσης (...) φαίνεται όμως ότι αυτή είναι ένα είδος εσωτερικής και μη συνειδητής γνώσης και γ' αυτό είναι δύσκολο να εξωτερικευθεί και να αναλυθεί (...) όπως ίσως συμβαίνει και με τη γλώσσα».⁶

2.3. Ιδεολογία και κυριαρχία

Οι κώδικες με τους οποίους οργανώνονται οι έννοιες, κάνουν την κοινωνική ζωή κατατάξιμη, κατανοητή και γεμάτη νόημα, κάνουν κάποιες έννοιες προσεχτές, ενώ άλλες τις εξοστρακίζουν, «ακριβώς γιατί είναι χαραγμένοι, γραμμή προς γραμμή, από τις κυρίαρχες ομιλίες πάνω στην πραγματικότητα, από τις κυρίαρχες ιδεολογίες».⁷ Βλέποντας λοιπόν τις ιδεολογίες, τον τρόπο που επιβάλλονται ή παραμένουν περιθωριακές, συμπεραίνουμε τελικά ότι το ιδεολογικό πεδίο είναι κάθε άλλο παρά ουδέτερο.

«Το βασικό πρόβλημα παραμένει: ποιες συγκεκριμένες ιδεολογίες, ποιων συγκεκριμένων ομάδων και τάξεων αντιπροσωπεύοντας τα συμφέροντα, θα κυριαρχήσουν σε μια δεδομένη στιγμή, σε μια δεδομένη κατάσταση; (...) πρέπει πρώτα να εξετάσουμε την κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία μας. Πρέπει να αναρωτηθούμε δηλαδή, ποιες ομάδες και τάξεις έχουν το λόγο στον καθορισμό, τον προγραμματισμό και την ταξινόμηση της κοινωνίας. Είναι ολόφανερο ότι στην κοινωνία μας, δεν υπάρχουν ίσες ευκαιρίες σε όλες τις τάξεις για προσβάσεις στα μέσα διάδοσης των ιδεών. Μερικές ομάδες έχουν βαρύνοντα λόγο, περισσότερες ευκαιρίες να περιχαράκωσουν και

να οργανώσουν τις έννοιες, ενώ άλλες έχουν μια λιγότερο ευνοϊκή θέση και λιγότερη δύναμη να παράγουν και να επιβάλλουν στον κόσμο ορισμούς για τον κόσμο».⁸

Μιλώντας για το ίδιο θέμα, οι Μαρξ και Ένγκελς, στη *Γερμανική Ιδεολογία*, συμπεραίνουν ότι οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι οι κυρίαρχες ιδέες, δηλαδή η τάξη που αποτελεί την κυρίαρχη υλική δύναμη της κοινωνίας αποτελεί ταυτόχρονα και την κυρίαρχη διανοητική δύναμή της: οι κυρίαρχες ιδέες δεν είναι τίποτα περισσότερο παρά η τέλεια διατύπωση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, εκφρασμένη σε ιδέες, έτσι ώστε από τις σχέσεις που κάνουν μια τάξη κυρίαρχη, να αναδύονται οι ιδέες της υπεροχής της.

Επεκτείνοντας ο Γκράμσι, με τη «θεωρία της ηγεμονίας», παρατηρεί ότι μια προσωρινή συμμαχία ορισμένων κοινωνικών ομάδων μπορεί να εξασκήσει απόλυτη κοινωνική εξουσία σε άλλες ομάδες, όχι μόνο με τον εξαναγκασμό και την άμεση επιβολή αλλά κερδίζοντας τη συγκατάθεση, ώστε η εξουσία να φαίνεται νόμιμη και φυσική: η ηγεμονία διατηρείται μόνο αν οι κυρίαρχες ομάδες περιθωριοποιήσουν όλους τους αντίθετους ορισμούς.

Μεταφέροντας τα παραπάνω σχόλια στο πεδίο της αρχιτεκτονικής ιδεολογίας, παρατηρούμε ότι ο τρόπος με τον οποίο αυτή κοινωνικοποιείται, ή όχι, στα κοινωνικά στρώματα, επιβεβαιώνει την κυρίαρχια ή τον κοινωνικό αποκλεισμό

τους αντίστοιχα. Δηλαδή «(...)το φαινόμενο της κυρίαρχιας προϋποθέτει την παρουσία του κυρίαρχου μέσω στον κυρίαρχο λόγο και τη λειτουργία των δύο αντιπάλων λόγων, χάρη σ' αυτή την αντιφατική άρθρωση (...),⁹ άρα το εκάστοτε κυρίαρχο αρχιτεκτονικό ύφος εκφράζει και την ιδεολογική παρουσία των κυρίαρχουμένων τάσεων.

2.4. Παραγωγή, μετασηματισμός και ιδιαιτερότητα του αρχιτεκτονικού λόγου

Μιλώντας με την ορολογία της μαρξιστικής θεωρίας, παρατηρούμε ότι «η γνώση της εποχής συσκοτίζεται από μια στάση που αναπτύσσεται εύκολα στο σχήμα βάση-επικοδομήμα και υπαξιολογεί στη συνέχεια τα φαινόμενα της υπερδομής, εν οίς και τα λόγια των αρχιτεκτόνων, προς χάριν της μελέτης των παραγωγικών δυνάμεων (...).¹⁰ Η υπαξιολόγηση αυτή αναφέρεται στην αντίληψη της αρχιτεκτονικής σαν μια μορφή αντανάκλασης. Σύμφωνα με τη «θεωρία της αντανάκλασης», το κρίσιμο ζήτημα δεν είναι οι ακριβείς τρόποι – άμεσα συνδεδεμένοι με τις μορφικές τους ιδιότητες – με τους οποίους τα αρχιτεκτονικά έργα σημασιοδοτούν την πραγματικότητα, αλλά μέχρι ποιο βαθμό ανταποκρίνονται σ' αυτήν – δηλαδή η αξιολόγηση της αρχιτεκτονικής δεν γίνεται με βάση τις ιδιαίδους ιδιότητες οργάνωσης του υλικού της, αλλά με βάση τον βαθμό ανταπόκρισης

στο μοντέλο της πραγματικότητας, που πρότεινε ο μαρξισμός.

Η παραπάνω άποψη (χεγκελιανή ερμηνεία του μαρξισμού, Λούκατς) απορρέει από τον καθορισμό της ουσίας της κοινωνικής ολότητας, με τη θεμελιώδη αντίθεση που ενυπάρχει στο ίδιο της το κέντρο. «Αυτή συνήθως ερμηνεύεται σαν σύγκρουση ανάμεσα στις ορμητικές νέες παραγωγικές δυνάμεις και στις ανασταλτικές παλιές κοινωνικές σχέσεις παραγωγής. Η θεμελιακή αυτή αντίθεση, θεωρείται παρούσα μέσα στο καθένα από τα συνιστώμενα μέρη, τα οποία αθροιζόμενα απαρτίζουν την κοινωνική ολότητα. Μπορούμε, επομένως, να τη διακρίνουμε μέσα στο καθένα από αυτά, ή να τη συμπεράνουμε».¹¹

Στους αντίποδες αυτής της άποψης, ο Αλτουσέρ υποστηρίζει ότι η κοινωνική ολότητα δεν διέτεται από μια απλή ή θεμελιώδη αντίθεση και ότι αυτή πρέπει να αντιμετωπίζεται σαν ένα σύνολο διαφορετικών αλλά αλληλοσυσχετιζόμενων επιπέδων πρακτικής δραστηριότητας – οικονομικό, πολιτικό, ιδεολογικό – που το καθένα από αυτά είναι σχετικά αυτόνομο και οι νόμοι του δεν συνάγονται από αλλού. «Η αλλαγή δεν είναι το αποτέλεσμα της επενέργειας μιας βασικής και απλής αντίθεσης, όπως η αντίθεση ανάμεσα στις παραγωγικές δυνάμεις και τις παραγωγικές σχέσεις, αλλά απόρροια της σύμπτωσης, σε μια ορισμένη ιστορική συγκυρία, ενός αριθμού διαφορετικών και σχετικά αυτόνομων αντιθέσεων. Αλλαγή επέρχεται όταν οι αντιθέσεις, που ανήκουν αποκλειστικά στο ιδεολογικό επίπεδο κοινωνικής πρακτικής, συμπίπτουν και συμπλέκονται με εκείνες που ανήκουν αποκλειστικά στο οικονομικό και πολιτικό επίπεδο κοινωνικής πρακτικής (...).¹² Το πρόβλημα μιας τέτοιας διατύπωσης είναι ο ακριβής καθορισμός αυτού που διαχωρίζει το καθένα από αυτά τα επίπεδα και η ανάλυση της φύσης της αλληλεπίδρασής τους μέσα στις ιστορικά συγκεκριμένες κοινωνίες.

Μεταφέροντας τους προβληματισμούς του Άλτουσέρ για το λογοτεχνικό φαινόμενο στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, συμπεραίνουμε: ότι η ερμηνεία του αρχιτεκτονικού έργου, με τρόπο που να αποκαλύπτεται η ουσία της κοινωνικής ολότητας στην οποία αναφέρεται, είναι μάλλον ατυχής. Περισσότερο απαιτείται η αποκάλυψη του ακριβούς χαρακτήρα της ειδικής διαφοράς της αρχιτεκτονικής από τις άλλες ιδεολογικές και πολιτισμικές μορφές, που θα αρθρώσει την ακριβή θέση της, σε σχέση με τα άλλα επίπεδα κοινωνικής πρακτικής, που μαζί της αποτελούν την κοινωνική ολότητα. Έτσι επανέρχεται το ζήτημα της αρχιτεκτονικής ως ιδιαίτερου τύπου σημασιοδοτικής πρακτικής. Συνεχίζοντας τις μεταγραφές

από τον Αλτουσέρ και τους φορμαλιστές, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ειδική φύση της αρχιτεκτονικής συνίσταται στις μεταμορφώσεις που επιφέρει στις κατηγορίες της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Η μοναδικότητα του αρχιτεκτονικού λόγου συνίσταται στις μεταμορφώσεις που αυτός επιφέρει στην κοινή, καθημερινή γλώσσα, «στο πρωταρχικό άντρο κάθε ιδεολογίας, οι οποίες (μεταμορφώσεις) υπονομεύουν τη συμβατική σχέση ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαινόμενο και αποκαθιστούν μια νέα αντιληπτικότητα έναντι του κόσμου».¹³

Κεφάλαιο 3: Κυρίαρχες ιδεολογίες στην αρχιτεκτονική θεωρία και πρακτική

3.1. Γενικό

Στο τρίτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να καταγράψουμε και να περιγράψουμε τη μορφή με την οποία έχουν αναπαραχθεί, στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, οι κυρίαρχες συγκρούσεις που εμφανίστηκαν στο γενικό κοινωνικό πεδίο. Θα παρακολουθήσουμε τους μετασχηματισμούς του αρχιτεκτονικού λόγου σε συνάρτηση με τους αντίστοιχους της κοινωνικής ολότητας, με σκοπό να τους συναντήσουμε στο τέλος του κεφαλαίου συσχετισμένους με την λειτουργία του μη ειδικά αρχιτεκτονικού τύπου και τις χωρικού-αρχιτεκτονικού περιεχομένου δημοσιεύσεις.

Η υπό διερεύνηση δεκαετία, που αρχίζει με την πτώση της δικτατορίας (1974), χωρίζεται σε δύο περιόδους, την πρώτη και τη δεύτερη μεταπολιτευτική, με ριζικά διαφορετικά χαρακτηριστικά η καθεμιά. Στο όριο της πρώτης με τη δεύτερη καταγράφονται ορισμένα γεγονότα και εξελίξεις, που διαφοροποιούν το είδος του αρχιτεκτονικού λόγου.

Η συλλογική συνείδηση του κλάδου των αρχιτεκτόνων περνά εδώ και χρόνια μια διπλή κρίση ταυτότητας, που εντοπίζεται στην ανάγκη προσδιορισμού του θεωρητικού αντικειμένου της αρχιτεκτονικής και του πρακτικού αντικειμένου της δουλειάς του αρχιτέκτονα. Ο Π. Λαζαρίδης, στην *Πρώτευση της αρχιτεκτονικής*, σημειώνει ότι πολύ συχνά η έμφαση που δίνεται στην «αρχιτεκτονική ποιότητα» αποκρύπτει ουσιαστικά προβλήματα οικονομικού-κοινωνικού χαρακτήρα: αυτή η δήλωση δεν λειτουργεί μόνο στην κατεύθυνση της ακραίας αυτο-αμφισβήτησης της αρχιτεκτονικής, αλλά κυρίως δείχνει την ανάγκη της αναζήτησης της εμπλοκής του όλου ζητήματος με το χώρο της οικονομίας και της πολιτικής. Άρα προέχει ο συσχετισμός των μετασχηματισμών στο σύστημα άσκησης της εξουσίας,

με τους αντίστοιχους αυτού που λέγεται αρχιτεκτονική και αρχιτεκτονικός λόγος.

3.2. Η πρώτη μεταπολιτευτική περίοδος (1974-1978)

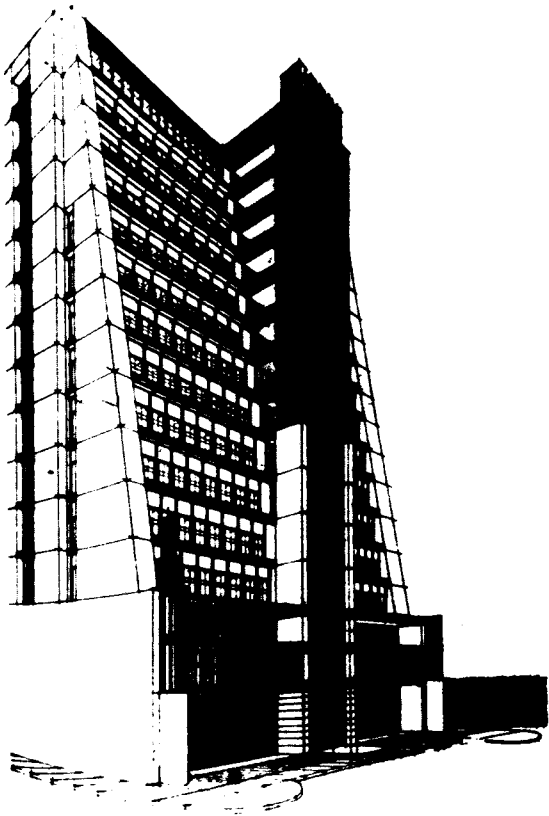
Στις αρχές της δεκαετίας του '70 είχε ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται η έρευνα στην κατεύθυνση της περιβαλλοντικής ιδεολογίας, που είχε σαν άξονα τη διευκρίνιση της σχέσης άνθρωπος-περιβάλλον και θεωρούσε την ύπαρξη του περιβάλλοντος ανεξάρτητα από το χρήστη. Με αυτό τον τρόπο δημιουργείται μια παραδόση μελετών, κυρίως στο θέμα της αυθάρτησης κατοικίας, στο εσωτερικό των εκπαιδευτικών θεσμών.

Η περίοδος που εξετάζεται βρίσκει την ελληνική κοινωνία να ζει ένα έντονο πρόβλημα πολιτικοποίησης, που παραμορφώνεται από (και παραπέμπει στις) κομματικές αντιθέσεις της πολιτικής σκηνής, με αποτέλεσμα την απολιτική υπερπολιτικοποίηση των κοινωνικών χώρων.

Στο χώρο των αρχιτεκτόνων, η ανάγκη συγκρότησης του πολιτικού χώρου των κομμάτων οδήγησε στην υπαξιολόγηση της ανάγκης συγκρότησης των κοινωνικών κεκτημένων συλλογικής σκέψης και δράσης, όταν στα τελευταία χρόνια της δικτατορίας οι αρχιτέκτονες συσπειρώνονταν αμυντικά ενώ σταδιακά περιθωριοποιούνταν μέσα στη διαδικασία παραγωγής του χώρου. Η μεταπολίτευση υποβοήθησε στη γενίκευση του αιτήματος του κοινωνικού αναπροσδιορισμού

των επιστημονικών - επαγγελματικών πρακτικών, αλλά η αρχιτεκτονική σαν πρακτική επιστημόνων είχε ήδη αρχίσει να αναζητά την κοινωνική της χρησιμότητα και αναγκαιότητα.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, εμφανίζονται κοινωνικο-οικονομικές μελέτες και τάσεις, που «παραπέμποντας σε μια άλλη επιστημολογία μετατοπίζουν βίαια το πεδίο της μελέτης και περιγράφουν διαφορετικές ιδεολογίες (...) για να συναντηθούν σύντομα έξω από τους πανεπιστημιακούς θεσμούς, με την προβληματική των επαγγελματιών φορέων και άλλων κοινωνικών σχημάτων (...)».¹ Έτσι η κοινωνική ανακατασκευή του αρχιτεκτονικού προβλήματος γίνεται στο εσωτερικό των αρχιτεκτονικών επαγγελματικών θεσμών και οι αντιστάσεις των αντίστοιχων φορέων οργανώνονται από την ιδεολογικοποίηση της μη ανάπτυξης μέχρι τη θεοποίηση του προγραμματισμού. Η ένταση της σύγκρουσης των πολιτικών ιδεολογιών και η πίεση του προβλήματος που εμφανίζεται με όρους πραγματικότητας, οδηγούν στην εκτόπιση του πανεπιστημιακού λόγου. Ανατρέχοντας στον Βολοσίνωφ, έννοιες όπως ανάπτυξη, μη ανάπτυξη, προγραμματισμός, πολεοδομική εξυγίανση, που απορρέουν από την κυρίαρχη ιδεολογία και είναι ο κυρίαρχος λόγος πάνω στην πραγματικότητα, γίνονται προσιτές και οριοθετούν τον προβληματισμό, ενώ άλλες όπως η αναρχιτεκτονοποίηση της αρχιτεκτονικής, εξοστρακίζονται και μένουν περιθωρια-

κές γιατί βρίσκονται έξω από την κυρίαρχη ιδεολογία. Αυτό το γεγονός επισημαίνεται και από τον Κ. Φράμπτον: «καμιά ερμηνεία των πρόσφατων εξελίξεων στον τομέα της αρχιτεκτονικής δεν θα παρέλειπε να αναφέρει τον αμφίσημο ρόλο που έπαιξε το αρχιτεκτονικό επάγγελμα την τελευταία δεκαετία (...) ιδεολογικό, με την έννοια ότι πολλοί από τους ευφυέστερους εκπροσώπους του εγκατέλειψαν κάθε σκέψη παραδοσιακής άσκησης του, είτε για να καταφύγουν στην άμεση κοινωνική δράση είτε για να εντρυφήσουν στην επαναπροβολή της αρχιτεκτονικής ως μιας μορφής τέχνης. Όσον αφορά την τελευταία τούτη επιλογή δεν μπορεί κανείς παρά να τη θεωρήσει ως επιστροφή μιας καταπιεσμένης δημιουργικότητας, ως απότομη αναδίπλωση της ουτοπίας του διαφωτισμού στον εαυτό της (...)».²

Η παρουσία και κυριαρχία του υπερκοινωνικού λόγου γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στους εκπαιδευτικούς θεσμούς με την προώθηση της χωρικής αντίληψης των χωρικών φαινομένων. Η εισαγωγή των κοινωνικών επιστημών, η κοινωνικό-τερη θεματολογία, οι νέες εκλεπτυσμένες μέθοδοι προγραμματισμού οδήγησαν στην αποφοίτηση αρχιτεκτόνων χωρίς σχεδιαστική αγωγή και συχνά με αντι-σχεδιαστική ιδεολογία. Με αυτό τον τρόπο παραμερίζεται η αρχιτεκτονικο-κεντρική θεωρία της προηγούμενης περιόδου και γίνεται το άλμα προς τον οικονομισμό και συχνά στον οικονομικό

ντετερμινισμό.

Όπως αναφέραμε στο δεύτερο κεφάλαιο, το φαινόμενο της κυριαρχίας προϋποθέτει την παρουσία του κυριαρχούμενου μέσα στον κυρίαρχο λόγο και τη λειτουργία και των δύο αντιπάλων λόγων, χάρη σ' αυτή την αντιφατική άρθρωση. Με την κυριαρχία του υπερκοινωνικού λόγου και την περιθωριοποίηση του αρχιτεκτονικού, μπροστά στην προοπτική εξαφάνισης της αρχιτεκτονικής σαν διακριτής συμβολής στην οικοδομική διαδικασία, ωριμάζε η πεποίθηση για την πτώχευση της αρχιτεκτονικής, αλλά άρχισε να δημιουργείται το έδαφος για το λόγο περί της ειδικής αρχιτεκτονικής ποιότητας, περί της αρχιτεκτονικότητας του αρχιτεκτονικού έργου.

Είναι ενδεικτικό το γεγονός ότι σε συνέδρια, σεμινάρια και εκδόσεις αυτής της περιόδου η αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής βρίσκεται στην κατεύθυνση της συγκρότησης μιας μη-χωρικής πολιτικής οικονομίας του αρχιτεκτονικού έργου, ή στην κοινωνιολογική αντίστοιχη. «Οι ίδιες διαπιστώσεις ισχύουν και για το περιεχόμενο του ειδικού αφιερώματος των *Αρχιτεκτονικών Θεμάτων* για την αστική πολυκατοικία, που μαζί με το αφιέρωμα στον αστικό προγραμματισμό – και δεδομένου ότι τα Α.Θ. διαμορφώνουν μονοπλωρικά το πεδίο εκφοράς του αρχιτεκτονικού λόγου, μπορεί να θεωρηθεί ότι σφραγίζουν, στα 1978, το τέλος της κυριαρχίας του οικονομικού ντετερμινισμού ή του υπερκοινωνικού λόγου».³

3.3. Η δεύτερη μεταπολιτευτική περίοδος (1978-1984)

Στην αρχή αυτής της περιόδου παρατηρούμε ότι ο πολιτικός χάρτης της χώρας τείνει να παγιωθεί και ότι το ΠΑΣΟΚ αρχίζει να αντιμετωπίζει ρεαλιστικά την προοπτική της εξουσίας. Οι κομματικές αντιθέσεις αρχίζουν να εξομαλύνονται, εφόσον στην προηγούμενη περίοδο οι πολιτικοί σχηματισμοί συγκρότησαν το ιδεολογικό τους πρόσωπο· έτσι και ο πολιτικός λόγος υποχωρεί, ενώ «δραστηριοποιούνται οι ποικίλοι μηχανισμοί υπεράσπισης της αρχιτεκτονικότητας, του κορμού δηλαδή γύρω από τον οποίο δένεται η κοινωνική ιδιαιτερότητα της αρχιτεκτονικής· μηχανισμοί στεγανοποίησης (επαγγελματικά οκτάωρα), ή μυστικοποίησης (θεσμοί αρχιτεκτονικού ελέγχου)».⁴ Η συνεχής θεσμική διεύρυνση του πεδίου εκδήλωσης της αρχιτεκτονικής ποιότητας (διατηρητέα, αρχαιολογική υπηρέσια κ.λπ.) συντελεί στην απορρόφηση ενός ποσοστού της ανεργίας των αρχιτεκτόνων.

Στους εκπαιδευτικούς θεσμούς παρατηρείται ύφεση της πολιτικοποίησης. Οι κοινωνικοί προσδιορισμοί δεν αποτελούν πια τμήμα του προβλήματος, αλλά μάλλον το φόντο της διατύπωσης του· έτσι η ιδεολογία της παραγωγής του χώρου, που οργανώθηκε σαν άποψη στην προηγούμενη περίοδο, με την ανατροπή εκείνου του κλίματος και την παλινόρθωση της αρχιτεκτονικότητας, έρχεται σε αντίθεση με την ιδεολογία της αρχιτεκτονικής σύνθεσης.

Επειδή οι παραπάνω διαφορετικές προσεγγίσεις που αναφέραμε δεν συναρτούν την εξέλιξή τους, μπορούμε να τις θεωρήσουμε συμπληρωματικές, από την άποψη του τελικού αποτελέσματος.

3.4. Συμπεράσματα και προοπτικές

Είδαμε με ποιο τρόπο έχουν αναπαράχθει, στο πεδίο της αρχιτεκτονικής, οι κυρίαρχες ιδεολογικές συγκρούσεις που εμφανίστηκαν στο γενικό κοινωνικό πεδίο στην κρίσιμη, για την περίοδο '74-'84, σύγκρουση ανάμεσα στον εκσυγχρονισμό και την παράδοση. Πιστεύουμε ότι το πρόβλημα μέσα στην ελληνική βιβλιογραφία παγιδεύεται στο ψευδές δίλημμα: αρχιτεκτονικός ή κοινωνικο-οικονομικός ντετερμινισμός. Σχηματοποιώντας το «αντιθετικό» ζεύγος παράδοση-εκσυγχρονισμός συμπεραίνουμε αντίστοιχα τα «αντιθετικά» ζεύγη:

- σχέδιο/μη σχεδιαστική αρχιτεκτονική,
- συνολικότητα του αρχιτεκτονικού έργου/διάσπαση του αρχιτεκτονικού έργου,
- συνολικός αρχιτέκτονας δημιουργός/ειδικευμένος αρχιτέκτονας.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι «στην περίπτωση της αρχιτεκτονικής η σύγκρουση γίνεται ανάμεσα σε μια λαϊκιστική εκδοχή, τόσο της παράδοσης όσο και της μυθολογικής αναφοράς στην οικονομία και τον προγραμματισμό. Μυθολογικής γιατί στο εσωτερικό και των δύο βρίσκεται, με τρόπο θετικό ή αρνητικό, η ιδεολογία της συγκεκριμένης μορφής με την οποία συζητείται η αρχιτεκτονική ποιότητα, η αρχιτεκτονικότητα και ο συγκεκριμένος τρόπος άσκησης του επαγγέλματος και λαϊκιστικής, γιατί επιτρέπει τη φλυαρία γύρω από κρίσιμες αμφισβητήσεις της αντίληψης για την αρχιτεκτονική, χωρίς να θίγει την ίδια την αντίληψη».⁵

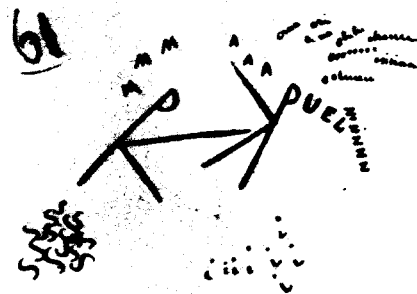
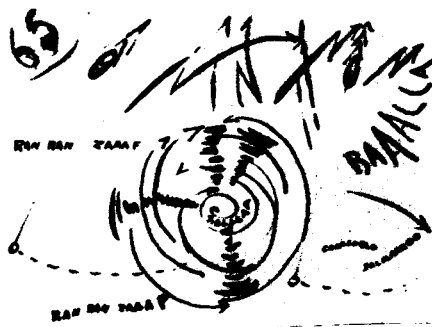
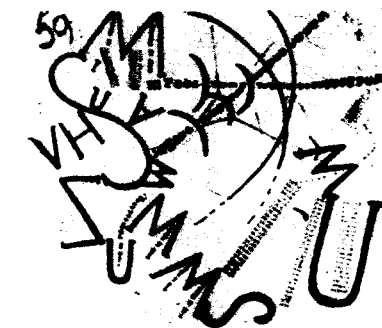
Οι αρχιτέκτονες ξεπερνώντας το υπαρξιακό δίλημμα, αρχιτέκτονας τεχνοκράτης ή αρχιτέκτονας δημιουργός, έχουν τη δυνατότητα, εφόσον βρίσκονται μέσα στο σύστημα της αρχιτεκτονικής, να αξιοποιήσουν τις ειδικές γνώσεις που έχουν προκύψει (διεύρυνση – εκλαίκευση της αρχιτεκτονικής ευαισθησίας), με σκοπό την αποδιάρθρωση των κοινωνικών αποκλεισμών και ελέγχων, τη διεκδίκηση του δικαιώματος στις αρχιτεκτονικές ποιότητες έχοντας όμως τη δυνατότητα του λόγου έξω από το σύστημα της αρχιτεκτονικής, είναι πριτιμότερη η περιγραφή της προοπτικής ενός μετασχηματισμού των σημερινών πρακτικών του χώρου: «προτιμάμε να μιλάμε όχι για το κοινωνικό δικαίωμα στην αρχιτεκτονική, αλλά για την απόλαυση του κτισμένου».⁶

3.5. Μια γενική ταξινόμηση του αρχιτεκτονικού λόγου

Βασιζόμενοι σε όσα αναπτύχθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια και ιδιαίτερα στην τελευταία παράγραφο, διακρίνουμε εύκολα δύο γενικές κατηγορίες του αρχιτεκτονικού λόγου: η πρώτη περιλαμβάνει το λόγο για τη λειτουργία της αρχιτεκτονικής – τι κάνει η αρχιτεκτονική –, η δεύτερη το λόγο για την ουσία της – τι είναι.

3.5.1. Ο λόγος για τη λειτουργία της αρχιτεκτονικής

Ο λόγος για τη λειτουργία είναι στενά συσχετισμένος με τον υπερ-κοινωνικό λόγο της πρώτης περιόδου, που αναπτύξαμε στο υποκεφάλαιο 3.2. Είναι ο λόγος που αναλύει, ερμηνεύει και αντιμετωπίζει το χώρο και τα χωρικά φαινόμενα με τις αρχές μιας α-χωρικής πολιτικής οικονομίας και δεν αναζητά τα νοήματα του χώρου μέσα από τα ίδια τα στοιχεία του, αλλά παραπέμπει στην εμπλοκή του ζητήματος στα επίπεδα του κοινωνικού σχηματισμού – ή, όπως ορίσαμε στο υποκεφάλαιο 2.4, της κοινωνικής ολότητας –, δηλαδή το οικονομικό, το πολιτικό, το ιδεολογικό.

Έτσι ο λόγος αυτής της κατηγορίας μπορεί να παραπέμπει τα ζητήματα του χώρου σε ένα ή περισσότερα από τα παραπάνω επίπεδα, εφόσον αυτά (τα ζητήματα) αναφέρονται σε ένα ορισμένο πλέγμα κοινωνικών σχέσεων, που εκφράζει το αντίστοιχο επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού. Δηλαδή:

- στο οικονομικό επίπεδο εκφράζονται οι σχέσεις παραγωγής, κατανάλωσης, αναπαραγωγής και ανταλλαγής που αναφέρονται στα στοιχεία του δομημένου χώρου,
- στο πολιτικό επίπεδο εκφράζεται η διαχείριση των ζητημάτων του χώρου, με τη σχεδιοποίηση των στοιχείων του, έστω και όχι εκφρασμένων σε χωροταξικά ή ρυθμιστικά σχέδια,
- στο ιδεολογικό επίπεδο, μέσω του συμβολισμού, εκφράζεται η κοινωνική σημασία των στοιχείων του χώρου: εδώ ο συμβολισμός χρησιμεύει σαν μέσο προβολής κοινωνικών αξιών και δημιουργίας «ψευδούς συνείδησης».

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αυτό το είδος του λόγου κυριαρχεί στην πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στη δεύτερη αντικαθίσταται με κάτι άλλο: απλά αρχίζει να μειώνεται η ακτινοβολία του υπερ-κοινωνικού λόγου. Κάτω από τις κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν αυτή την περίοδο, ο κοινωνικο-οικονομικός ντετερμινισμός στην αντίληψη του χώρου και των φαινομένων του, είναι εμφανής

στο μεγαλύτερο μέρος των δημοσιεύσεων των εντύπων που σχολιάζουμε (Αυθαίρετα, εργατικές κατοικίες, πολεοδομικός-χωροταξικός σχολιασμός του χώρου, προβλήματα ανάπτυξης των πόλεων και της περιφέρειας, θεωρητικά-μεθοδολογικά προβλήματα της πολεοδομικής πρακτικής).

Από το 1978 και μετά, η συνειδητοποίηση της ανάγκης της αλλαγής, μεταφέρει τον προβληματισμό στο πολιτικό επίπεδο, ο χρήστης «δεν απαιτεί να τον πείσουν και στο κοινωνικό επίπεδο, έχει ήδη πεισθεί στο πολιτικό (...) Μέσα στον θριαμβεύοντα κρατικό λόγο, με την υποταγή του κοινωνικού στο πολιτικό, η ομογενοποίηση έχει συντελεστεί».¹

Αντίστοιχα και ο αρχιτεκτονικός λόγος από το '78 μέχρι το '84 έχει κύριο χαρακτηριστικό τη σύνδεσή του με τον πολιτικό. Στην περίπτωση του Πολίτη, είναι περισσότερο εμφανή τα παραπάνω, εφόσον οι σχετικές δημοσιεύσεις μετά το '78 χαρακτηρίζονται κατά τα δύο τρίτα τους από την αναγωγή των χωρικών φαινομένων στο πολιτικό επίπεδο κοινωνικής πρακτικής (κρατικές παρεμβάσεις, ΔΕΠΟΣ, ΕΠΑ, αναπτυξιακές-χωροταξικές θεωρίες και προτάσεις). Στην περίοδο '74-'84 και κυρίως στο πρώτο μέρος της, είναι αξιοσημείωτη η προσέγγιση-ανάλυση-ερμηνεία του χώρου, μέσα από τους μηχανισμούς του ιδεολογικού επιπέδου κοινωνικής πρακτικής, δηλαδή της κοινωνικής σημασίας των στοιχείων του, με τη χρήση του συμβολισμού (Τάμα

του Έθνους, λογοτεχνικές προσεγγίσεις του χώρου, κ.λπ.).

3.5.2. Ο λόγος για την ουσία της αρχιτεκτονικής

Ο λόγος για την ουσία χαρακτηρίζεται από την ιδιαιτερότητα που αποδίδει στην αρχιτεκτονική, σαν σημασιολογική μορφή με τα δικά της οργανωτικά χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά που ξεχωρίζουν τα αρχιτεκτονικά έργα και καθορίζουν την αρχιτεκτονικότητά τους, δεν υπάγονται σε οικονομικές, κοινωνικές, ιστορικές θεωρήσεις. Ο λόγος για την ουσία ορίζει ένα αυτόνομο πεδίο θεωρητικοποίησης για την αποκλειστική ενασχόληση με τις μορφικές ιδιότητες του χώρου και των αρχιτεκτονημάτων, προκειμένου να κατανοηθούν πλήρως οι ιδιότητες που αποτελούν τα διακριτικά γνωρίσματα των αρχιτεκτονικών έργων. Όπως γράφει ο Jacobson, «αυτό που υπογραμμίζουμε δεν είναι η απομόνωση της τέχνης, αλλά η αυτονομία της αισθητικής λειτουργίας». ⁸ Μόνο σε σχέση μ' αυτή την πλευρά του αρχιτεκτονικού έργου, δηλαδή την αρχιτεκτονικότητά του και όχι το έργο σαν ολόκληρο, οι οικονομικές, κοινωνικές και ιστορικές θεωρήσεις είναι άσχετες.

Στην πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, ο λόγος για την ουσία εμφανίζεται σαν κυρίαρχος και οργανώνει τις αντιδράσεις του απέναντι στην κυριαρχία του υπερκοινωνικού. Όσο ωριμάζει η πεποίθηση για την πτώχευση της αρχιτεκτονικής, ο λόγος για την αρχιτεκτονικότητα, τις ειδικές αρχιτεκτονικές ποιότητες, γίνεται επίκαιρος και αναγκαίος. Έχουμε σημειώσει ήδη τον αναπροσανατολισμό των σπουδών στους εκπαιδευτικούς θεσμούς και την αλλαγή της θεματολογίας των δημοσιεύσεων και των συνεδρίων στον επαγγελματικό χώρο. Είναι αξιοσημείωτη επίσης η καθιέρωση αρχιτεκτονικής στήλης στο Αντί από τον Δ. Αντωνιάκη, που ασχολείται με τις αρχιτεκτονικές ποιότητες συγκεκριμένων έργων, μεταφέρει τις τρέχουσες απόψεις για την αρχιτεκτονική και κρίνει με «άλλους» όρους την αρχιτεκτονική δημιουργία. Αντίστοιχα στον Πολίτη, το αφιέρωμα στο συνέδριο του ΣΑΔΑΣ για το επάγγελμα του αρχιτέκτονα, οριοθετεί την αρχή των συζητήσεων, για την αναγκαιότητα του επαναπροσδιορισμού του αντικείμενου της αρχιτεκτονικής και του ρόλου του αρχιτέκτονα.

Ο όγκος της σχετικής αρθρογραφίας είναι μικρός και στα δύο έντυπα που μελετήσαμε: αυτό αν συνδυαστεί με τη σταδιακή υπολειπόμενη ή την κατάργηση των αρχιτεκτονικών στήλων και την υπερχωριαρχία του πολιτικού λόγου των τελευταίων χρόνων, την υποταγή του κοινωνικού στο πολιτικό, την έντονη πο-

λιτική αντιπαράθεση μέσα από τις στήλες των μη ειδικά αρχιτεκτονικών εντύπων – μπροστά στο γεγονός της πολιτικής αλλαγής και τις συνέπειές του – , μας δείχνει πως περιθωριοποιείται, εν μέρει, ο λόγος για την ουσία της αρχιτεκτονικής, γεγονός που επεκτείνεται και σε άλλες περιοχές ειδικών, αλλά μη πολιτικών, λόγων (εικαστικά, λογοτεχνία, βιβλιοκριτική...).

Μήπως, λοιπόν, ο πολιτικός χώρος, που εκφράζεται από αυτά τα έντυπα, επανεγκλωβίζεται στη λογική των όποιων ντετερμινισμών για την αντίληψη των επιμέρους κοινωνικών φαινομένων;

Μήπως, για μια ακόμα φορά, η αριστερά δεν αρθρώνει το δικό της λόγο για την αντίληψη των πραγμάτων, αλλά αρκείται να απαντά σε όχι συσπώδη ζητήματα, που η κυρίαρχη ιδεολογία θέτει στο κέντρο του προβληματισμού;

Συμπέρασμα

Είδαμε στα κεφάλαια που προηγήθηκαν τον τρόπο που το αρχιτεκτονικό έργο και ο αρχιτεκτονικός λόγος αρθρώνονται με το γενικότερο κοινωνικό σχηματισμό και συμπεράναμε ότι δεν πρόκειται για σχέση άμεσης αντανάκλασης των κοινωνικών διαδικασιών στο χώρο, αλλά για μια περισσότερο πολύπλοκη και αδιαφανή σχέση, που παραπέμπει το ζήτημα στην ειδική διαφορά της αρχιτεκτονικής, σαν κοινωνικής πρακτικής, από τις άλλες ιδεολογικές και πολιτισμικές μορφές. Από αυτή την άποψη, ο κοινωνικο-οικονομικός ντετερμινισμός της πρώτης περιόδου συσκοτίζει το ζήτημα με τη χρήση του υπερ-κοινωνικού λόγου.

Η κατανάλωση του εκάστοτε κυρίαρχου αρχιτεκτονικού ρεύματος γίνεται μόνο από ορισμένες κοινωνικές ομάδες, άρα ο λόγος που αντιστοιχεί σ' αυτό λειτουργεί σαν μηχανισμός ελέγχου και αποκλεισμού από το δικαίωμα στις αρχιτεκτονικές ποιότητες.

Έτσι, το πρώτο ερώτημα αφορά τη δυνατότητα των αρχιτεκτόνων – ως πολιτικών υποκειμένων – να διαρρήξουν αυτούς τους κοινωνικούς αποκλεισμούς: όμως οι «υπό κατάκτηση» ειδικές αρχιτεκτονικές ποιότητες και η αρχιτεκτονικότητα του έργου, οριοθετούν την επικαιρότητα του λόγου για την ουσία της αρχιτεκτονικής.

Μήπως λοιπόν είναι προτιμότερο ο λόγος των αρχιτεκτόνων να κινηθεί στην κατεύθυνση της περιγραφής ενός μετασχηματισμού των πρακτικών του χώρου, σε συνδυασμό με την αυτονομία της αισθητικής λειτουργίας της αρχιτεκτονικής;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

1. Διδασκάλου Θ., Παπαδόπουλος Λ., (1985), σελ. 2.
2. ό.π., σελ. 2.
3. ό.π., σελ. 11.
4. Παπαδόπουλος Λ., (1983), σελ. 118.
5. Hebdidge D., (1981), σελ. 33.
6. Διδασκάλου Α., (1980), σελ. 88, 90.
7. Hebdidge D., (1981), σελ. 29.
8. ό.π., σελ. 28.
9. Παπαδόπουλος Λ., (1983), σελ. 112.
10. ό.π., σελ. 119.
11. Μπένετ Τ., (1983), σελ. 51.
12. ό.π., σελ. 51.
13. ό.π., σελ. 53.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

1. Παπαδόπουλος Λ. – Παπακώστας Γ., (συνέδριο ΣΑΔΑΣ), σελ. 5.
2. Frampton K., (1976).
3. Παπαδόπουλος Λ. – Παπακώστας Γ., (συνέδριο ΣΑΔΑΣ), σελ. 10.
4. ό.π., σελ. 10.
5. ό.π., σελ. 13.
6. ό.π., σελ. 14.
7. ό.π., σελ. 6.
8. Μπένετ Τ., (1983), σελ. 43.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΑ

- Διδασκάλου Α., *Το ιδιαίτερο χωρικό νόημα του χωριού*, Ελληνική Σημειωτική Εταιρεία, εκδ. Οδυσσέας, 1980.
- Hebdidge D., *Υποκουλτούρα: Το νόημα του στυλ*, εκδ. Γνώση, 1981.
- Λαζαρίδης Π., *Η εμπορευματοποίηση της ποιότητας*, εκδ. Παρατηρητής.
- Μπένετ Τ., *Φορμαλισμός και Μαρξισμός*, εκδ. Νεφέλη, 1983.

ΑΡΘΡΑ – ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

- Διδασκάλου Θ. – Παπαδόπουλος Λ., «Λειτουργία και χαρακτήρας του αρχιτεκτονικού λόγου», Σημειώσεις για το μάθημα, Θεσσαλονίκη, 1985.
- Παπαδόπουλος Λ., «Τα λόγια των αρχιτεκτόνων μεταξύ θεωρίας και πρακτικής», *Σύγχρονα Θέματα*, τεύχ. 19, Δεκ. 1983.
- Παπαδόπουλος Λ. – Παπακώστας Γ., «Το πρόβλημα κατοικίας και πώς κατασκευάζεται», Εισήγηση στο συνέδριο του ΣΑΔΑΣ για το πρόβλημα ΚΑΤΟΙΚΙΑ.
- Frampton K., «Ο καθρέφτης της παραγωγής. Μια κριτική θεωρία της αρχιτεκτονικής», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 1974.
- Αντί, η σχετική αρθρογραφία της περιόδου '74-'83.
- Ο Πολίτης, η σχετική αρθρογραφία της περιόδου '76-'84.

ΑΝΤΙ: Αρθρογραφία της περιόδου 1974-83

1. Σελιανίτης Χ., «Η οικοδομική επιχείρηση, το πρόβλημα της κατοικίας και ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός», 3/1974.
2. (της σύνταξης), «Το Τάμα του Έθνους και οι αρχιτεκτονικές μελέτες», 4/1974.
3. (αναγνώστης), «Το Τάμα και το θάμα», 7/1974.
4. Πατίκη Ε., «Όλοι μαζί καταστρέφουμε το Βόλο», 33/1975.
5. Παπαδολαμπάκης Μ., «Για μια Ενόργανη Φιλοσοφία», 36/1976.
6. Σύλλογος Πτυχιούχων Ιστορικών-Αρχαιολόγων, «Μνημειακός χώρος και περιβάλλον», 36/1976.
7. (της σύνταξης), «Η αρχιτεκτονική μας κληρονομιά», 36/1976.
8. Επιτροπή περιβάλλοντος Συλλ. Αρχιτεκτόνων, «Ιτέα-Πύλας, παραλλαγές στο ίδιο θέμα», 39/1976.
9. Τριανταφύλλου Γ., «Εργατική κατοικία: Λύση ή αδιέξοδος;», 40/1976.
10. Καμχή Μ., «Προβλήματα στην αστική θεωρία της Πολεοδομίας», 47/1976.
11. Λεοντίδου-Εμμανουήλ Λ., «Λατινική Αμερική: αντιθέσεις γύρω από την πολεοδομική πολιτική».
12. Αηδόνη Ε., Βαφέας Σ., Ζούλια Α., «Κοινωνικά κινήματα του δομημένου χώρου στην Ελλάδα», 55/1976.
13. Λύκας Γ.Κ., «Αθήνα και μόλυνση του περιβάλλοντος», 64/1977.
14. Χατζηγώγας Γ., «Τρία κείμενα του Μπ. Μπρεχτ για την Ιστορία της Αρχιτεκτονικής», 70/1977.
15. Μαρτίνου Σ., ΜΙΤ, «Μουσείο, μια διαδρομή μέσα στην πόλη», 72/1977.
16. Ηλιοπούλου-Ρογκάν Ν., «Διεθνές Συνέδριο για τη σχέση Τέχνης και περιβάλλοντος», 89/1977.
17. Βασιλακάκη-Μαυρακάκη Μ., «Χανιά, η πολεοδομική εξέλιξη της πόλης», 104/1978.
18. (της σύνταξης), «Ελευσίνα, μια πόλη πολιορκημένη από Ξηρά και θάλασσα», 109/1978.
19. Δρακονταειδής Φ.Δ., «Ένας οδηγός της Αθήνας», 142/1980.
20. (της σύνταξης), «Η ποιότητα ζωής ουσπερώνει τους Αθηναίους», 149/1980.
21. Κούλογλου Σ., «Δυτικό Βερολίνο, καταλήψεις», 182/1981.
22. Μοδινός Μ., «Για τον προγραμματισμό του χώρου», 184/1981.
23. (της σύνταξης), «Μοτοπία, ένα όραμα του μέλλοντος», 184/1981.
24. Πολωνοί Αρχιτέκτονες, «Άνθρωπος και περιβάλλον», 186/1981.
25. Κλουτσινιώτη Ρ., «Καλύτερες συνθήκες ζωής», 189/1981.
26. Μαντουβάλου Μ., Μάρθα Α., «Το οικοδομικό θαύμα και οι παγίδες του», 199/1982.
27. Κλουτσινιώτη Ρ., «Ένα ειδικό φαινόμε-

νο μεγάλης αστικής συγκέντρωσης», 202/1982.

28. Ευθυμίου Π., «Κόνιτσα», 205/1982.
29. (της σύνταξης), «Επιχείρηση Πολεοδομική Ανασυγκρότηση», 217/1982.
30. Αντωνακάκης Δ., «Το θέατρο της οδού Κυκλάδων», 218/1982.
31. (της σύνταξης), «Αστική πολυκατοικία στην Αθήνα», 220/1982.
32. Καρνάβου Ε., «Από το αλφαβητάριο της πολεοδομίας, στο αλφαβητάριο της πολιτικής οικονομίας», 223/1983.
33. Αντωνακάκης Δ., «Σε αναζήτηση μιας φιλοσοφίας για την αρχιτεκτονική σύνθεση», 223/1983.
34. Κλουτσινιώτη Ρ., «Το οικιστικό ρετρό της Αλλαγής», 232/1983.
35. Καβουνίδης Σ., «Να πούμε και έναν καλό λόγο», 238/1983.
36. Γόντικα Δ., «Ρέθυμνο», 239/1983.
37. Δειλινός Δ., «Πράσινο στον τσιμεντοφασισμό», 239/1983.
38. Κλουτσινιώτη Ρ., «Το δηλώσεις δεν το δηλώσεις, μπορείς να το σώσεις», 243/1983.

ΠΟΛΙΤΗΣ: Αρθρογραφία της περιόδου 1976-84

1. Σοφούλης Κ.Μ., «Αναζητώντας τον ένοχο για την κρίση της μεγαλούπολης», 2/1976.
2. Λουκάκης Π., «Προβλήματα της περιφερειακής δομής του ελληνικού χώρου», 3-4/1976.
3. Λουκάκης Π., «Αθήνα 2000 μ.Χ. κατά το χωροταξικό Δοξιάδη», 5/1976.
4. Καρούδης Δ., «Προβλήματα σπουδής σε ένα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα», 9/1977.
5. Κιζήλου Β., «Ισορροπη ανάπτυξη και ανισορροπες επενδύσεις», 10/1977.
6. Κιζήλου Β., «Προγραμματισμός του χώρου και συμμετοχή», 10/1977.
7. Le Dauphin J., Preteseille E., «Οικονομικές βάσεις και διαδικασίες πολεοδόμησης», 10/1977.
8. Κιζήλου Β., «Όταν οι καταστροφείς του περιβάλλοντος εμφανίζονται σαν προστάτες του», 14/1977.
9. Δεσύλλας Ν., «Αρχιτεκτονικοί διαγωνισμοί/Λουκάκης Π., «Ο ρόλος του αρχιτέκτονα για τις χωροταξικές ρυθμιστικές μελέτες»/Τζώνας Π., «Η αυτοσυνείδηση της αρχιτεκτονικής εκπαίδευσης»/Χριστοφέλλης Α., «Λειτουργία και στρατηγική της αρχιτεκτονικής σύνθεσης»/(διάφοροι), «Παρεμβάσεις-ομιλίες στο Ζ' Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο», 18/1978.
10. Τσιώμης Γ., «Άνθρωποι και πέτρες», 18/1978.
11. Χατζηγώγας Γ., «Ο χώρος της γειτονιάς μέσα από τη σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία», 18/1978.
12. Βαίου-Χατζημιχάλη Ν., «Τουρισμός και προστασία της παραδοσιακής οργάνωσης του χώρου», 20/1978.

13. Λουκάκης Π., «Αντίπαλες πόλεις», 25/1979.
14. Κιζήλου Β., «Αναζητώντας τη χαμένη παράδοση», 40/1981.
15. Μοδινός Μ., «Χωροταξικές παράμετροι της περιοχής Πηλίου», 42/1981.
16. Σημαιοφορίδης Γ., «Η κρυφή γοητεία του Πνευματικού Κέντρου Αθηνών» 42/1981.
17. Γρεβελάκης Γ., «Γεωγραφικές προοπτικές της ελληνικής πρωτεύουσας και σχεδιασμός του χώρου», 45/1981.
18. Μοδινός Μ., «Τα αυθαίρετα και οι προεκλογικές αυθαιρεσίες», 45/1981.
19. Κιζήλου Β., Λουκάκης Π., «Ρυθμίσεις και απορρυθμίσεις του χώρου», 46/1981.
20. Κλουτσινιώτη Ρ., «Προβλήματα κατοικίας», 46/1981.
21. Πρεβελάκης Γ., «Ο προσωρινός οικιστικός νόμος του κυρίου Τρίτου», 49/1982.
22. Τσιώμης Γ., «Η χρησιμοποίηση της Ιστορίας», 53/1982.
23. Κιζήλου Β., «Επιχείρηση πολεοδομική ανασυγκρότηση '82-'84», 55/1982.
24. Κιζήλου Β., «Αρχιτεκτονικά καλλιτεία», 56/1982.
25. Ρόκκος Κ., «Η ανάγκη για σχεδιασμό της πολεοδομικής ανασυγκρότησης», 61/1983.
26. Κρέμος Π., «Αν το δηλώσεις, μπορείς να το σώσεις», 63/1983.
27. Πικιώνης Δ., «Γύρω από ένα συνέδριο»/Παπαλεξόπουλος Δ., «Για το 4ο CIAM του 1933»/Τσιώμης Γ., «Η λειτουργική πόλη του Αυγούστου 1933», 66/1984.
28. Καλαφάτη Ε., «Ιστορικό των σχολικών κτιρίων της δημοτικής εκπαίδευσης», 67-68/1984.